

Przekonania fachowych pracowników polskich aptek na temat leków homeopatycznych – badanie ankietowe

Agnieszka Sałek, Katarzyna Karłowicz-Bodalska, Dominik Marciniak

¹Wydział Farmaceutyczny, Uniwersytet Medyczny we Wrocławiu, Polska

²Katedra i Zakład Technologii Postaci Leku, Wydział Farmaceutyczny, Uniwersytet Medyczny we Wrocławiu, Polska

Farmacja Polska, ISSN 0014-8261 (print); ISSN 2544-8552 (on-line)

Adres do korespondencji

Agnieszka Sałek, Wydział Farmaceutyczny,
Uniwersytet Medyczny we Wrocławiu, Polska;
e-mail: agnieszka.salek@outlook.com

Źródła finansowania

Nie wskazano źródeł finansowania.

Konflikt interesów

Nie istnieje konflikt interesów.

Otrzymano: 2023.06.26

Zaakceptowano: 2023.08.22

Opublikowano on-line: 2023.08.24

DOI

10.32383/farmpol/171465

ORCID

Agnieszka Sałek – 0009-0002-1599-3888

Katarzyna Karłowicz-Bodalska – 0000-0002-4237-9720

Dominik Marciniak – 0000-0002-3326-0840

Copyright

© Polskie Towarzystwo Farmaceutyczne

To jest artykuł o otwartym dostępie,

na licencji CC BY NC

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Polish pharmacy professionals' beliefs about homeopathic medicines – a survey

Introduction. Homeopathy is an alternative therapeutic method based on the principle of similarity, which was developed by Samuel Hahnemann in the 18th century. This method involves administering substances that may produce symptoms similar to the patient's reported ailment, in high dilutions. Despite scientific evidence speaking against this method, homeopathic products are defined as medicines by European law and undergo a special, simplified authorization procedure. In Poland, patients can only purchase homeopathic medicinal products at a pharmacy. Therefore, the recommendation obtained there may influence whether the patient decides to use a homeopathic medicine or not.

Materials and methods. The study aimed to analyse the attitude of Polish pharmacists and pharmacy technicians towards homeopathic medicines. An anonymous questionnaire was conducted among professional pharmacy staff to assess their knowledge, beliefs, and recommendations regarding homeopathic medicines. Between January and April 2023, 298 respondents – 279 pharmacists and 19 technicians – completed the survey. The collected responses were statistically analyzed using STATISTICA v. 13.3. Statistical significance was checked using Pearson's χ^2 test of concordance, assuming a p-value ≤ 0.05 as the level of significance. PCA principal component analysis was used to assess global relationships between the key variables analyzed regardless of scale. The constructed PCA model was estimated using the NIPALS iterative algorithm.

Results. Out of the 298 survey respondents, 285 worked in community pharmacies. More than two-thirds of the respondents had personal experience using homeopathic medicines, and about one-third of them recommended such medicines to their patients. The willingness to recommend homeopathic medicines correlated with the respondent's history of positive effects of homeopathic medicines. Homeopathic medicines were most often recommended by women and people over 50 years of age. More than half of the professional pharmacy staff

considered homeopathic medicines to be ineffective and to show only a placebo effect. When asked which conditions they recommended homeopathic medicines for, pharmacists and technicians most often indicated cold and flu symptoms, painful teething, and bruises and hematomas.

Conclusions. The results of the survey suggest that most members of the professional pharmacy staff do not recommend homeopathic medicines to their patients. The problem of evaluating preparations with no proven therapeutic effect as effective mainly affects women over 50 and respondents from small towns. It is worth deepening the following study in the future, focusing on these groups of respondents. The knowledge gained in this way will make it possible to assess the extent to which this group of workers relies on scientific evidence and whether they are aware of making decisions based only on their own beliefs.

Keywords: homeopathy, pharmacists, community pharmacy, complementary medicine, alternative medicine.

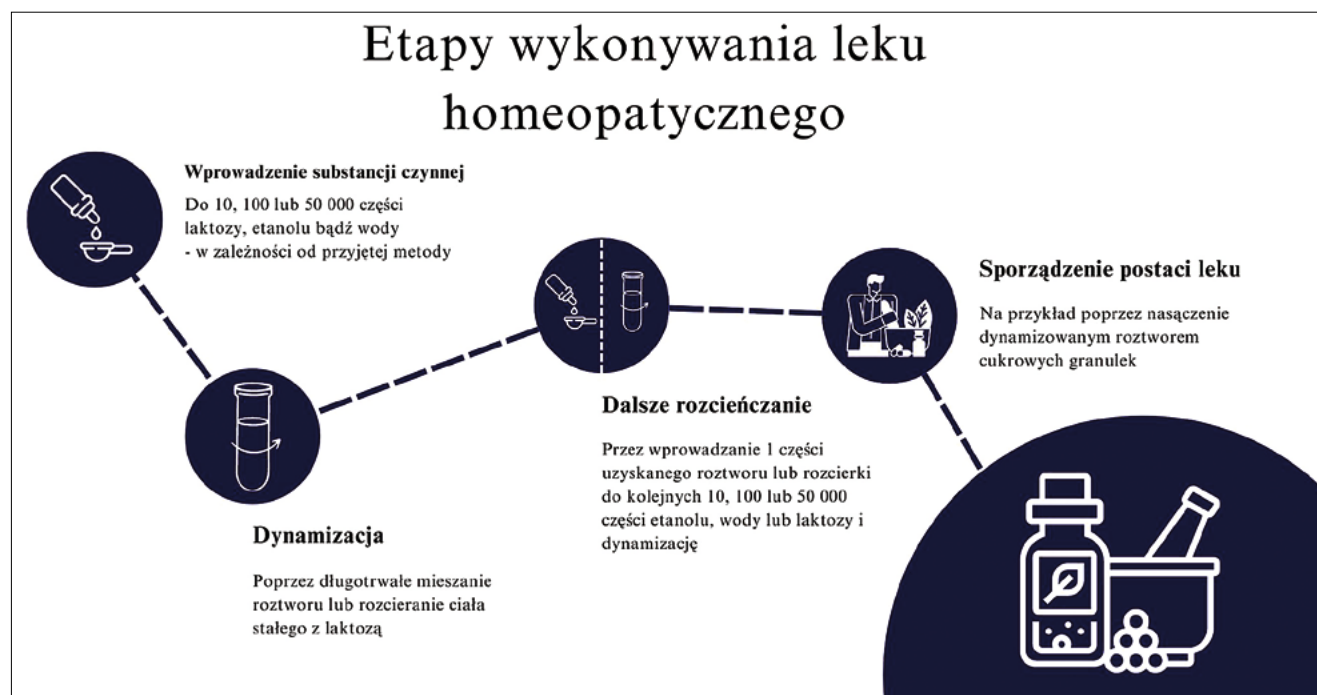
© Farm Pol, 2023, 79(3): 147–156

do zgłaszanych przez pacjenta (zgodnie z zasadą *simile*, czyli podobieństw), w bardzo dużych rozcieńczeniach. Etapy wykonywania leku homeopatycznego przedstawia **rycina 1**. Zgodnie z teorią Hahnemanna, siła vitalna ma naturę duchową, więc wpłynąć na nią mógł tylko lek o podobnej naturze. Substancją leczniczą miała stawać się bardziej „duchowa” dzięki procesowi wielokrotnego rozcieńczenia lub rozcierania substancji czynnej w stosunku 1:10, 1:100, a w późniejszym okresie nawet 1:50.000, połączonego z dynamizacją, czyli procesem wytrząsania lub rozcierania zwanym *succussion*. Zdaniem zwolenników homeopatii wyższe rozcieńczenie (a więc niższe stężenie) leku powoduje, że działa on silniej. W praktyce niektóre, popularne preparaty homeopatyczne używają tak niskie stężenia substancji czynnej, że zgodnie ze współczesną wiedzą, nie zawierają ani jednej molekulej substancji czynnej zastosowanej w procesie produkcji leku [1-2].

W czasach, gdy Hahnemann wprowadził swoją metodę, homeopatia była pierwszą alternatywą dla tak zwanej medycyny heroicznej, opierającej się na upustach krwi oraz stosowaniu leków napotnych, wymiotnych i przeczyszczających w bardzo wysokich dawkach. Dziś, mimo dostępności wielu skutecznych i bezpiecznych terapii, nadal ma wielu zwolenników. Dane firmy Precedence Research, z 2020 r. wskazują, że wartość światowego rynku leków homeopatycznych wynosiła 6,2 miliarda dolarów amerykańskich, a do 2030 r. będzie rosła i osiągnie wartość 19,7 miliarda dolarów

Wstęp

Homeopatia jest alternatywną metodą leczenia, opracowaną przez Samuela Hahnemanna w Niemczech w XVIII w. Zgodnie z jej założeniami, choroba to skutek zaburzenia siły vitalnej, która odpowiada za utrzymanie homeostazy. Homeopatyczna terapia chorób opiera się na podawaniu leku wywołującego objawy podobne

Rycina 1. Etapy wykonywania leku homeopatycznego. Opracowanie własne.

Figure 1. Stages of making a homeopathic medicine. Own elaboration.

rocznie [3]. Analiza rynku europejskiego wykonana przez Europejską Koalicję na rzecz Homeopatycznych i Antropozoficznych Produktów Leczniczych wskazuje, że produkty homeopatyczne cieszą się największą popularnością we Francji, Niemczech i Bułgarii. Natomiast Polska zajęła w tym zestawieniu 12 pozycję. Wskaźnik sprzedaży leków homeopatycznych w Polsce jest zbliżony do średniej Unii Europejskiej [UE] [4]. Zwolennicy terapii homeopatycznej argumentują swoje stanowisko klasyfikacją produktów homeopatycznych jako leków oraz obecnością w „Farmakopei Polskiej” monografii produktu leczniczego homeopatycznego. Faktycznie, europejskie prawo sankcjonuje status leku homeopatycznego od 1992 r. – wtedy została uchwalona Dyrektywa 92/73/EWG, która po raz pierwszy zdefiniowała produkt leczniczy homeopatyczny i wprowadziła dla tego typu leków specjalną, uproszczoną procedurę dopuszczenia do obrotu, którą można zastosować pod warunkiem odpowiednio niskiego stężenia substancji czynnej i umieszczenia na etykiecie informacji, że dla tego produktu leczniczego nie ma udowodnionych wskazań do stosowania. Zapisy te obowiązują do dziś i w związku z wymogiem harmonizacji prawa unijnego, znalazły się również w polskiej ustawie Prawo Farmaceutyczne. Natomiast monografia leku homeopatycznego pojawiła się w VII wydaniu „Farmakopei Polskiej”, w momencie ratyfikowania przez Polskę Konwencji o Opracowaniu Farmakopei Europejskiej. Ujednolicenie przepisów miało gwarantować uczciwą konkurencję na terenie wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej oraz Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) [5–6]. Aktualnie wspomniane regulacje wywołują wiele kontrowersji w środowisku polskich farmaceutów, dzieląc ich na przeciwników tej metody, powołujących się na brak naukowo uzasadnionych wskazań do stosowania tego typu leków, i jej zwolenników, argumentujących swoje stanowisko zapisami ustawy Prawo Farmaceutyczne i obowiązującej „Farmakopei Polskiej”.

Leki homeopatyczne wywołują kontrowersje na całym świecie, w związku z czym nad ich efektywnością pochylają się nie tylko indywidualni badacze, ale również całe instytucje analizujące zdrowie ludności. W 2013 r. Optum Inc., na zlecenie australijskiej Narodowej Rady Zdrowia i Badań Medycznych (*National Health and Medical Research Council*, NHMRC), dokonało analizy przeglądów systematycznych oraz oceny dowodów dotyczących homeopatycznej terapii specyficznych klinicznych schorzeń w porównaniu z terapią standardową lub placebo. Z 343 prac nadesłanych do NHMRC przez Australijskie Stowarzyszenie Homeopatii, Australijskie

Stowarzyszenie Medyczne Homeopatii i osoby postronne, tylko 9 spełniło kryteria włączenia do analizy przeglądów systematycznych. Analiza dowodów objęła 57 przeglądów systematycznych pochodzących z baz Biblioteki Cochrane, PubMed i PubMed Health. Badacze wykazali błędy na etapie projektowania i przeprowadzania ocenianych badań, małą liczebność badanych grup oraz wysoki wskaźnik utraty obserwacji czy brak powtarzalności wyników. Na podstawie opublikowanych danych NHMRC wydało dokument informujący, że badania na ludziach nie przyniosły żadnych wiarygodnych dowodów na skuteczność homeopatii [7–9]. Przegląd systematyczny i metaanaliza 75 randomizowanych, podwójnie zaślepionych badań klinicznych, porównujących efekt terapii homeopatycznej i placebo w 48 różnych stanach klinicznych, nie dała jasnej odpowiedzi na pytanie, czy efekty leczenia homeopatycznego da się odróżnić od efektu placebo. Badacze wskazują, że analiza wszystkich zgromadzonych danych przemawia nieznacznie na korzyść homeopatii, jednak analiza niewielkiej podgrupy najbardziej wiarygodnych dowodów nie potwierdza tego wyniku.

Rycina 2 przedstawia wykres metaanalizy badań klinicznych, posortowanych według rozpatrywanych schorzeń. W części A rozważano wszystkie 54 badania kliniczne spełniające kryteria włączenia, natomiast w części B zawarto 26 badań obciążonych małym lub umiarkowanym ryzykiem błędu systematycznego [10].

Celem niniejszej pracy była analiza stosunku fachowego personelu aptecznego do leków homeopatycznych, przeprowadzona na podstawie anonimowej autorskiej ankiety, oceniająca ich stan wiedzy, przekonania oraz rodzaju rekomendacji udzielanych pacjentom.

Material i metody

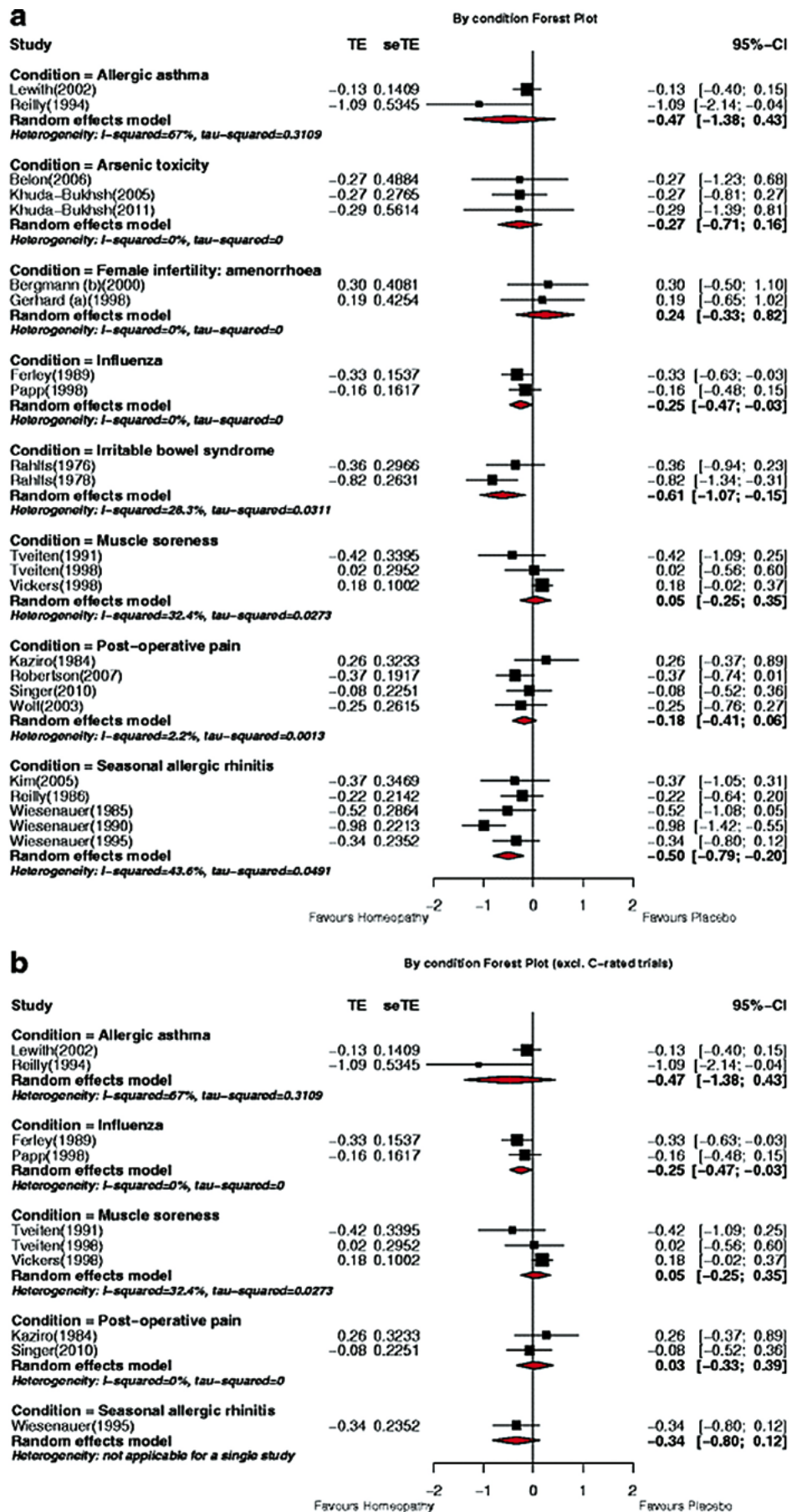
Grupą docelową badania były osoby posiadające tytuł magistra farmacji lub technika farmaceutycznego, ze szczególnym uwzględnieniem pracowników aptek ogólnodostępnych. Dane zebrane zostały za pomocą samodzielnie wypełnianego elektronicznego kwestionariusza ankiety (Google Forms) w okresie od stycznia do kwietnia 2023 r. Badanie uzyskało zgodę Komisji Bioetycznej działającej przy Uniwersytecie Medycznym im. Piastów Śląskich we Wrocławiu nr KB-971/2022. Link do wspomnianego arkusza był dystrybuowany kanałami Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego oraz tych okręgowych izb aptekarskich, które pozytywnie odpowiedziały na prośbę o udostępnienie informacji o badaniu. Dodatkowym kanałem dotarcia do potencjalnych respondentów

Rycina 2.

Wykres typu „forest plot” dla A – 54 randomizowanych, podwójnie zaślepionych badań klinicznych, spełniających kryteria metaanalizy: astma alergiczna – $p = 0,307$; zatrucie arsenikiem – $p = 0,219$; kobieca bezpłodność – $p = 0,407$; grypa – $p = 0,025$; zespół jelita drażliwego – $p = 0,009$; bolesność mięśni – $p = 0,762$; ból pooperacyjny – $p = 0,143$; sezonowy katar alergiczny – $p = 0,001$. B – 26 badań klinicznych odznaczających się małym lub umiarkowanym ryzykiem błędu systematycznego: astma alergiczna – $p = 0,307$; grypa – $p = 0,025$; bolesność mięśni – $p = 0,762$; ból pooperacyjny – $p = 0,859$; sezonowy katar alergiczny – $p = 0,147$ [10].

Figure 2.

Forest plot for A – 54 randomised, double-blinded clinical trials meeting meta-analysis criteria: allergic asthma – $p = 0.307$; arsenic toxicity – $p = 0.219$; female infertility – $p = 0.407$; influenza – $p = 0.025$; irritable bowel syndrome – $p = 0.009$; muscle soreness – $p = 0.762$; postoperative pain – $p = 0.143$; seasonal allergic rhinitis – $p = 0.001$. B – 26 clinical trials with low to moderate risk of bias: allergic asthma – $p = 0.307$; influenza – $p = 0.025$; muscle soreness – $p = 0.762$; postoperative pain – $p = 0.859$; seasonal allergic rhinitis – $p = 0.147$ [10].

były narzędzia oferowane przez portale społecznościowe; link do arkusza zamieszczono w kilku grupach tematycznych, zrzeszających osoby pracujące w aptekach.

Poddane analizie statystycznej zmienne były w skalach nominalnych, w tym dychotomicznych. Podstawą oceny istotności statystycznej zależności między analizowanymi zmiennymi był nieparametryczny test χ^2 Pearsona oraz analiza głównych składowych PCA. W analizach tych, wszystkie zmienne są traktowane w sposób równorzędny, w związku z czym można je traktować jako zmienne zależne. Analiza PCA jest tak naprawdę metodą wizualizacji wyników wielokrotnych porównań zmiennych typu „każda z każdą”, opartą na redukcji wymiarów do skali 2D.

Do oceny globalnych zależności między kluczowymi analizowanymi zmiennymi, bez względu na ich skalę, wykorzystano analizę składowych głównych PCA. Przeprowadzenie analizy składowych głównych PCA pozwala dodatkowo na identyfikację nieoczywistych i trudnych do przewidzenia korelacji między analizowanymi zmiennymi o różnych skalach pomiarowych. Zbudowany model PCA estymowano wykorzystując algorytm iteracyjny NIPALS. Kryterium zbieżności ustalono na poziomie 0,00001, a maksymalną liczbę iteracji równą 1000. Ilość składowych określano wyznaczając maksimum zdolności predykcyjnej Q^2 metodą V-krotnego sprawdzianu krzyżowego, przyjmując V_{\max} 7. Otrzymany optymalny model PCA został zredukowany do 2 składowych głównych (PC 1 i PC 2), a otrzymane wyniki przedstawiono na wykresie wraz z wkładem każdej ze składowych w ogólny procent wyjaśnionej wariancji oraz informacją o ich istotności statystycznej.

We wszystkich przeprowadzonych analizach statystycznych przyjęto poziom istotności równy $\alpha = 0,05$.

Analiza statystyczna została wykonana przy wykorzystaniu programu komputerowego Statistica 13.3 PL firmy StatSoft.

W badaniu uczestniczyło 298 respondentów, w tym 279 magistrów farmacji i 19 techników farmaceutycznych. Analizie poddano 298 ankiet wypełnionych prawidłowo przez farmaceutów lub techników farmaceutycznych pracujących w aptekach ogólnodostępnych, szpitalnych lub zakładowych. W grupie badanej znalazło się 78,2% kobiet i 21,8% mężczyzn. Fachowi pracownicy aptek zostali zaklasyfikowani do 5 grup wiekowych: do 29 lat (20,8%), 30–39 lat (32,2%), 40–49 lat (22,8%), 50–59 lat (18,5%) i powyżej 60 lat (5,7%). Wśród badanych, 10,7% stanowili mieszkańcy wsi, 18,1% mieszkańcy miast do 20.000 mieszkańców, 23,8% mieszkańcy miast od 20.000 do

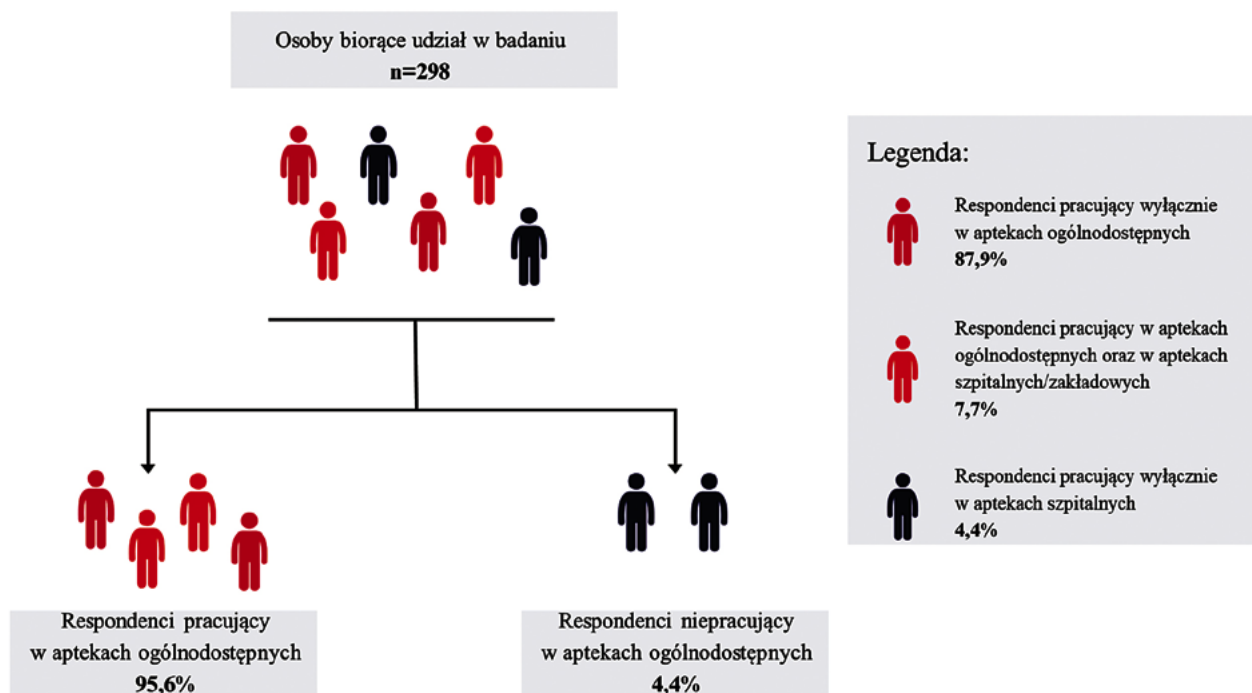
100.000 mieszkańców, 47,3% mieszkańcy miast powyżej 100.000 mieszkańców.

Omawiane badanie ma pewne ograniczenia. Ankietę wypełniło tylko 19 techników farmaceutycznych, co nie pozwala wyciągnąć istotnych wniosków dotyczących stosunku tej grupy zawodowej do leku homeopatycznego. Ze względu na fakt, że technicy farmaceutyczni nie są zrzeszeni w związkach zawodowych, nie udało się dotrzeć do nich kanałami kontaktowymi okręgowych izb aptekarskich, nie istniała ponadto alternatywna droga kontaktu na analogicznym, oficjalnym poziomie. Ankieta składała się wyłącznie z pytań zamkniętych, respondenci byli więc ograniczeni przez proponowane odpowiedzi.

Wyniki

Spśród 298 farmaceutów i techników farmaceutycznych biorących udział w badaniu, 87,9% pracowało wyłącznie w aptekach ogólnodostępnych, 7,7% w aptekach ogólnodostępnych i zakładowych lub szpitalnych, a 4,3% wyłącznie w aptekach szpitalnych. Do osobistych doświadczeń stosowania leków homeopatycznych przyznało się 67,8% badanych – u 23,8% terapia nie przyniosła żadnego efektu, 17,4% odczuło niewielką poprawę, a 26,5% deklaruje, że stosowało homeopatię z bardzo dobrym efektem. Leki homeopatyczne stosowali również bliscy 38,2% respondentów. Terapia przyniosła bardzo dobry efekt u 20,5%, 7,4% zauważyło niewielką poprawę, a 10,4% ankietowanych deklaruje, że leki homeopatyczne nie przyniosły u ich bliskich żadnego efektu. Farmaceutów i techników przyporządkowano zgodnie z miejscem zatrudnienia do grupy osób pracujących w aptece ogólnodostępnej oraz niepracujących w aptece ogólnodostępnej. Przedstawia to **rycina 3**.

Spśród fachowych pracowników aptek ogólnodostępnych (285 osób) 27,7% przyznało, że poleca leki homeopatyczne swoim pacjentom – 22,1% uważa, że są skuteczne, 4,6% polecało je jako placebo, a 1,0% zadeklarował, że robią to z polecenia pracodawcy. Przeprowadzona analiza korelacji wykazała, że skłonność do polecenia leków homeopatycznych zmienia się u ankietowanych w zależności od płci ($p = 0,0098$) i wieku ($p < 0,0001$) – leki homeopatyczne częściej rekomendowały kobiety oraz osoby po 50. roku życia. Pozytywne doświadczenie w stosowaniu homeopatii u badanego ($p < 0,0001$) lub w jego najbliższym otoczeniu ($p < 0,0001$) również wpływało na wyższą skłonność do polecenia tego typu leku pacjentom. Farmaceuci i technicy polecający pacjentom leki homeopatyczne jako skuteczną terapię, w sposób istotny statystycznie

Rycina 3. Przyporządkowanie ankietowanych do dwóch grup, zgodnie z miejscem zatrudnienia.

Figure 3. Assignment of respondents to two groups according to place of employment.

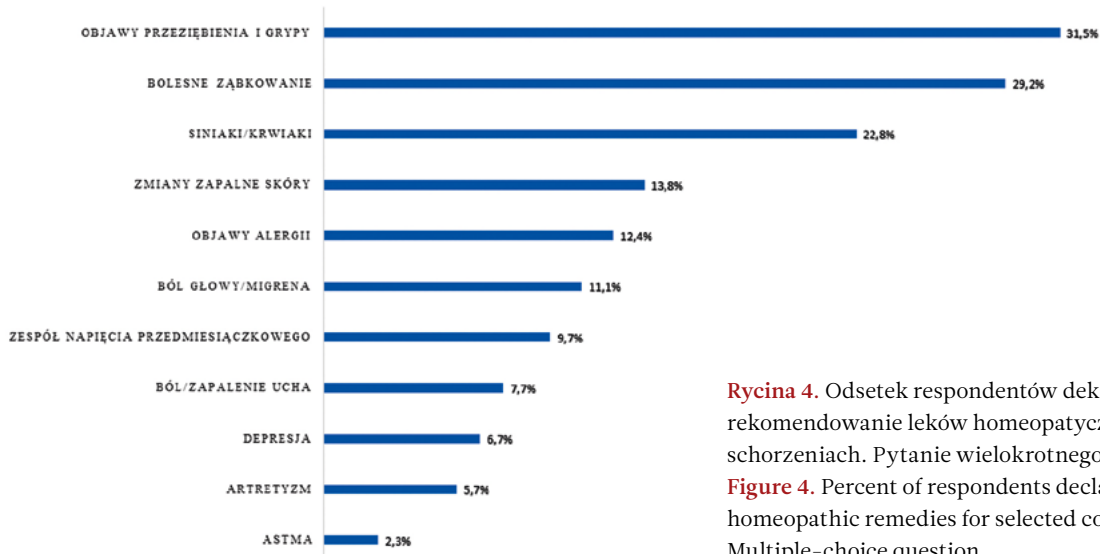
uznali swoją wiedzę o tej metodzie leczenia za szerszą niż ci, którzy nie polecają tych leków ze względu na przekonanie o braku ich skuteczności ($p < 0,0001$).

Subiektywna ocena skuteczności terapii wykazała, że 52,0% fachowych pracowników aptek uznało leki homeopatyczne za nieskuteczne i wykazujące wyłącznie efekt placebo. Natomiast 20,1% uznało, że są skuteczne w wielu chorobach, 8,7%, że są trochę skuteczniejsze niż placebo, a 8,0%, że można nimi wyleczyć niektóre choroby. Ocena skuteczności korelowała z wiekiem ($p < 0,0001$), płcią ($p = 0,0096$), miejscem zamieszkania ($p = 0,0218$) i osobistymi doświadczeniami badanych ($p < 0,0001$ zarówno dla osobistego stosowania, jak i dla stosowania w najbliższym otoczeniu). Najwyżej skuteczność leków homeopatycznych ocenili respondenci po 60. roku życia, którzy zauważyli pozytywne efekty takiego leczenia u siebie lub swoich bliskich. Kobiety, osoby w wieku 40–59 lat oraz mieszkańcy średnich miast (między 20 000 a 100 000 mieszkańców) uznali leki homeopatyczne za skuteczne w niektórych chorobach. Natomiast mężczyźni, mieszkańcy dużych miast (powyżej 100 000 mieszkańców) i respondenci, którzy zauważyli brak efektu leczenia homeopatycznego u siebie lub u swoich bliskich najczęściej uznawali leki homeopatyczne za nieskuteczne. Mimo wyraźnej przewagi kobiet w grupie respondentów, korelacja z płcią okazała się statystycznie istotna w przyjętym przedziale ufności.

W dalszej części kwestionariusza respondenci zostali poproszeni o określenie, w jakich dolegliwościach byliby skłonni polecić lek homeopatyczny pacjentowi lub osobie ze swojego otoczenia. Liczbę odpowiedzi pozytywnych dotyczących poszczególnych schorzeń przedstawiono na rycinie 4. Wśród respondentów, poza pracownikami aptek ogólnodostępnych polecających leki homeopatyczne swoim pacjentom, znaleźli się pracownicy aptek nierekomendujący leków homeopatycznych pacjentom, ale rekomendujący je swojej rodzinie i znajomym (4,4%). Dlatego w niektórych przypadkach liczba odpowiedzi pozytywnych na wykresie przewyższa odsetek farmaceutów rekomendujących leki homeopatyczne swoim pacjentom.

W badaniu wykazano, że 50,3% farmaceutów i techników zgadzało się ze stwierdzeniem, że homeopatia może mieć pozytywny wpływ na zdrowie ich pacjentów. Mimo to, tylko 30% oceniło, że klasyfikacja preparatów homeopatycznych jako leków jest słuszna. Z tą klasyfikacją nie zgodziło się 55,4% pytanych, a 14,8% nie zajęło stanowiska w tej sprawie. Statystycznie, częściej z klasyfikacją produktów homeopatycznych jako leków zgadzają się kobiety ($p = 0,003$), osoby z grupy wiekowej 50–59 lat ($p < 0,001$), zamieszkujące małe miasta ($p = 0,016$) i posiadające pozytywne doświadczenia stosowania leków homeopatycznych ($p < 0,001$ zarówno przez siebie, jak i przez członków rodziny).

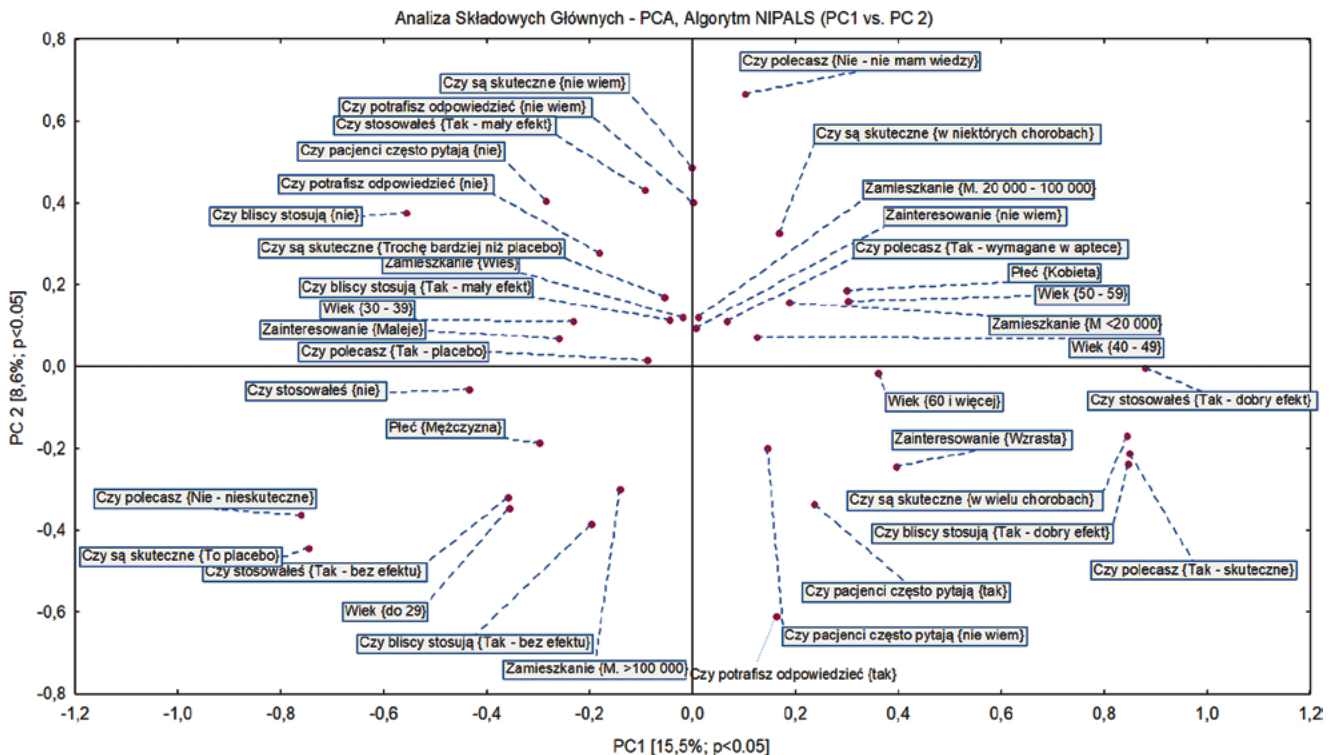
W JAKICH SCHORZENIACH POLECASZ LEKI HOMEOPATYCZNE?
(N = 298)

Rycina 4. Odsetek respondentów deklarujących rekomendowanie leków homeopatycznych w wybranych schorzeniach. Pytanie wielokrotnego wyboru.
Figure 4. Percent of respondents declaring to recommend homeopathic remedies for selected conditions. Multiple-choice question.

Najważniejsze korelacje między zmiennymi zostały podsumowane w Analizie Składowych Głównych PCA. **Rycina 5** przedstawia rozkład ładunków zmiennych i pozwala ocenić, które kategorie respondentów wśród fachowych pracowników aptek są do siebie statystycznie podobne. Punkty, które ze sobą korelują, znajdują się w jednej ćwiartce dwuwymiarowego układu współrzędnych. Im mniejsza odległość między

punktami, tym silniejsza jest korelacja między zmiennymi. Z wykresu można wywnioskować, że respondenci poniżej 30 lat, mieszkający w dużych miastach i obserwujący brak skuteczności leczenia homeopatycznego u siebie lub u swoich bliskich najczęściej są przekonani o braku skuteczności tych leków. Z drugiej strony bardzo pozytywne zdanie o leczeniu homeopatycznym ma najstarsza grupa respondentów, powyżej 60. roku życia,

Rycina 5. Wykres analizy PCA.
Figure 5. PCA analysis chart.

obserwująca, po zastosowaniu leczenia homeopatycznego, poprawę u siebie i swoich bliskich. Grupy 40- i 50-latków wykazują pewien sceptycyzm wobec leków homeopatycznych, choć przyznają, że mogą być skuteczne w niektórych chorobach. W tej grupie znaleźli się również mieszkańcy małych i średnich miast. Ci farmaceuci i technicy raczej nie polecają swoim pacjentom leków homeopatycznych, gdyż mają poczucie, że nie mają na ich temat wystarczającej wiedzy. Natomiast osoby w przedziale wiekowym 30–39 lat, którzy stosowali homeopatię z niewielkim efektem, polecają tego typu preparaty w celu uzyskania efektu placebo, choć uważają, że mogą mieć niewielką skuteczność.

Dyskusja

Naczelna Izba Aptekarska nie opublikowała oficjalnych wytycznych dotyczących polecenia leków homeopatycznych przez farmaceutów. W związku z powyższym, decyzja o polecaniu lub odradzaniu tego typu terapii zależy tylko i wyłącznie od profesjonalnej wiedzy oraz przekonań fachowych pracowników aptek. Zgodnie z ustawą Prawo Farmaceutyczne, produkt leczniczy homeopatyczny może być dopuszczony do obrotu bez konieczności wykazania jego skuteczności. Wyniki omawianego badania wskazują jednak, że wśród fachowych pracowników aptek, są osoby rekomendujące stosowanie homeopatii z przekonaniem, że te leki są skuteczne.

Badanie wykazało, że większość fachowych pracowników aptek nie jest przekonana co do skuteczności leków homeopatycznych i nie rekomenduje ich swoim pacjentom. Co ciekawe, tylko niewielki procent respondentów przyznał, że nie poleca tych leków ze względu na brak wystarczającej wiedzy o homeopatii – większość farmaceutów i techników farmaceutycznych niezalecających homeopatii jest przekonana o braku jej skuteczności. W 2017 r. Millward et al. przeprowadzili badanie ankietowe wśród absolwentów farmacji na uniwersytecie w Idaho, mające na celu porównanie postrzegania homeopatii przez farmaceutów w zależności od tego, czy odbyli nieobowiązkowy kurs dotyczący komplementarnych metod terapeutycznych czy też nie. Wyniki tej pracy wskazują, że zdobycie dodatkowej wiedzy nie wpłynęło w żaden sposób na skłonność farmaceutów do polecania nieuzasadnionych naukowo terapii – w obu grupach około 60% badanych uznało, że należy odradzać tego typu metody. Udział w kursie miał jednak wpływ na faktyczną liczbę rekomendacji leków homeopatycznych oraz ocenę ich skuteczności w odniesieniu do efektu placebo – farmaceuci po dodatkowym przeszkoleniu rzadziej

polecali homeopatię swoim pacjentom i częściej uważali ją za pozbawioną działania farmakologicznego [11]. Odmienne prezentują się wyniki badania ankietowego przeprowadzonego również w 2017 r., którego celem było porównanie wiedzy i podejścia do homeopatii farmaceutów ze Szwecji i z Niemiec. W tym przypadku, Niemcy, którzy oceniali swoją wiedzę na temat homeopatii lepiej niż Szwedzi i częściej deklarowali, że w czasie edukacji uczyli się o tej metodzie, częściej polecali leki homeopatyczne pacjentom, wyżej oceniali ich skuteczność i sami częściej używali tego typu leków, doświadczając pozytywnych efektów terapii [12]. Cukaci et al., opierając się na dużym europejskim badaniu ankietowym, potwierdzają, że popularność leków homeopatycznych różni się na terenie Europy nawet między sąsiednimi, porównywalnie rozwiniętymi krajami, i sugeruje, że ten stan rzeczy może nie wynikać z realnej potrzeby terapeutycznej, a raczej z przekonań i przyzwyczajęń ich mieszkańców [13]. Ta teza znajduje odzwierciedlenie w omawianym badaniu i silnej korelacji między osobistym pozytywnym doświadczeniem stosowania homeopatii a skłonnością fachowych pracowników aptek do polecania leków homeopatycznych jako skutecznej terapii. Kryteria marketingowe czy dochodowe nie okazały się w badaniu istotne – można więc wnioskować, że fachowi pracownicy aptek bazowali na własnym doświadczeniu i realnej chęci niesienia pomocy. Pozytywna korelacja między bardziej zaawansowanym wiekiem farmaceuty a wyższą skłonnością do polecania leków homeopatycznych nie jest charakterystyczna wyłącznie dla polskich farmaceutów i techników farmaceutycznych – podobną korelację wykazało badanie ankietowe przeprowadzone wśród polskich lekarzy [14].

W badaniu 50,3% fachowych pracowników aptek stwierdziło, że homeopatia może mieć pozytywny wpływ na zdrowie pacjentów. Jednak tylko 36,8% zadeklarowało, że wierzy w jakąkolwiek skuteczność tych leków, określając je jako „nieco skuteczniejsze niż placebo”, „skuteczne w niewielu chorobach” lub „skuteczne w wielu chorobach”. Na podstawie tych danych można wnioskować, iż mimo że tylko 4,6% respondentów poleca leki homeopatyczne jako placebo, 13,5% z nich bierze pod uwagę korzystny wpływ efektu placebo na pacjenta otrzymującego terapię, w której skuteczność wierzy. Efekt placebo może pozytywnie wpływać na skuteczność leczenia objawowego lub przynieść pacjentowi ulgę w sytuacji braku dostępności konwencjonalnej terapii. Jednak placebo nigdy nie powinno stanowić alternatywy dla dostępnego leczenia przyczynowego. Rada Doradcza Europejskich Akademii Nauk (*European Academies' Science Advisory Council*, EASAC)

w swoim oświadczeniu przyrównuje efekt leczenia homeopatycznego do efektu placebo, wskazując jednocześnie na płynące z jego stosowania zagrożenia. Należy pamiętać, że homeopatia nie ogranicza się do stosowania silnie rozcieńczonych leków – jest to rozbudowany koncept terapeutyczny, odznaczający się własną, specyficzną filozofią, której założenia mogą prowadzić do rezygnacji z konwencjonalnego leczenia lub opóźnienia kontaktu z lekarzem. Homeopaci traktują zaostrzenie objawów choroby po rozpoczęciu terapii jako pozytywny symptom, określany w literaturze mianem „homeopatycznego pogorszenia” i zniechęcają pacjentów do podjęcia terapii konwencjonalnej. Ze względu na potencjalne zagrożenie zdrowia publicznego, osłabianie przez homeopatów autorytetu lekarzy stosujących metody konwencjonalne oraz promowanie antynaukowych poglądów, EASAC skłania się ku wyraźnemu oddzieleniu leków homeopatycznych od leków konwencjonalnych. Zaleca oznaczanie jako „produkt leczniczy” tylko wyrobów o udowodnionej skuteczności, bezpieczeństwie i jakości oraz ujednoczenie etykiet leków homeopatycznych i leków OTC, przez co na opakowaniu leku homeopatycznego musiałaby się znaleźć informacja o faktycznej zawartości substancji czynnej, a nie roztworu o określonej potencji [15, 16]. Badanie wykazało, że 55,4% ankietowanych popiera stanowisko EASAC, a tylko 30% wprost zadeklarowało, że jest przeciwnego zdania.

Z przeprowadzonej analizy korespondencji wynika, że w wielu przypadkach fachowi pracownicy aptek, polecający leki homeopatyczne jako skuteczną terapię, opierają się na własnych pozytywnych doświadczeniach. Doświadczenia nieoparte naukowymi badaniami są dowodami anegdotycznymi i odznaczają się niewielką mocą w debacie akademickiej. Mogą jednak wpływać na decyzje terapeutyczne fachowego personelu medycznego. Badanie prowadzone w 2018 r. wykazało, że lekarze w Bośni i Hercegowinie dużo częściej opierają się w praktyce na własnym, klinicznym doświadczeniu niż na najnowszych danych dostępnych w internetowych publikacjach [17]. Wieloletnie, kliniczne doświadczenie w każdej dziedzinie nowoczesnej medycyny jest źródłem cennych obserwacji i wskazówek. Należy jednak pamiętać, że pojedynczy obserwator ma większą szansę na popełnienie błędu czy wyciągnięcie niewłaściwych wniosków niż grupa badaczy, a ryzyko niewłaściwego wnioskowania minimalizuje sytuacja, w której wynik obserwacji potwierdza się w kilku kolejnych próbach, prowadzonych przez niezależne zespoły. Twarde dowody i powtarzalne doświadczenia są fundamentem medycyny opartej na dowodach, która jest najbardziej

korzystnym dla pacjenta podejściem do sprawowania opieki medycznej. Polecanie leków homeopatycznych w jakichkolwiek dolegliwościach nie znajduje potwierdzenia w opartych na dowodach wytycznych i zaleceniach. Polscy eksperci wprost odradzają stosowanie leków homeopatycznych w bolesnym ząbkowaniu, ze względu na fakt, że część z nich zawiera składniki potencjalnie niebezpieczne dla niemowląt, jak wyciąg z pokrzyki wilczej jagody [18]. Natomiast brytyjski Narodowy Instytut Zdrowia i Doskonałości Opieki (NICE) odradza stosowanie homeopatii w zapaleniu ucha środkowego z wysiękiem u dzieci poniżej 12 roku życia, hiperbilirubinemii u noworodków i w leczeniu objawów ze strony dolnych dróg moczowych u mężczyzn. Autorzy wytycznych NICE zaznaczają, że homeopatia nie ma klinicznie potwierzonego działania w indukowaniu porodu i wyprysku atopowym. W żadnym schorzeniu nie zalecają stosowania tego typu leków [19–23].

Wnioski

Przeprowadzone badanie ankietowe wykazało, że 27,7% fachowych pracowników aptek poleca swoim pacjentom leki homeopatyczne. W większości nie kieruje nimi chęć zysku czy potrzeba zaproponowania pacjentowi preparatu bez efektu terapeutycznego, ale przekonanie o stosowaniu najlepszej dostępnej terapii, zgodnie z zasadami etyki zawodowej. Fachowi pracownicy aptek polecający leki homeopatyczne najczęściej kierują się własnym pozytywnym doświadczeniem, które może być przez nich postrzegane jako fachowe doświadczenie kliniczne, zdobyte przez lata praktyki w zawodzie. Respondenci najczęściej polecają leki homeopatyczne na objawy przeziębienia i grypy, bolesne ząbkowanie oraz siniaki i krwiaki.

Szpecially osoby po 50. roku życia polegają na własnej wiedzy i osądach, a nie najnowszych wytycznych. Fachowa wiedza, poparta latami praktyki zawodowej, jest niezwykle cennym narzędziem pracy, pozwalającym na udzielenie pacjentowi szybkiej i trafnej porady w doborze leku. Fachowi pracownicy aptek nie powinni jednak tracić swojej czujności i dokładności, mając na uwadze podatność jednostki na błędy poznawcze czy osobnicze różnice w doświadczaniu efektu placebo.

Powyższe badanie warto w przyszłości pogłębić, skupiając się na fachowych pracownikach aptek po 50. roku życia oraz tych mieszkających w małych miastach. Zdobyta w ten sposób wiedza pozwoli ocenić, w jakim stopniu ta grupa pracowników polega na dowodach naukowych i czy jest świadoma podejmowania decyzji jedynie

w oparciu o własne przekonania. Powyższe badanie ma charakter badania wstępnego, którego wyniki warto w przyszłości zweryfikować, przez powtórzenie na większej grupie fachowych pracowników aptek.

Podziękowania

W publikacji wykorzystano wykres metaanalizy pochodzący z artykułu: Mathie RT, Ramparsad N, Legg LA, Clausen J, Moss S, Davidson JRT, Messow C-M, McConnachie A. "Randomised, double-blind, placebo-controlled trials of non-individualised homeopathic treatment: systematic review and meta-analysis" opublikowanego w czasopiśmie *Systematic Reviews*.

Ten artykuł jest rozpowszechniany na warunkach międzynarodowej licencji Creative Commons Attribution 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), która zezwala na nieograniczone wykorzystanie, dystrybucję i powielanie na dowolnym nośniku, pod warunkiem podania autora(ów) i źródła, podania linku do licencji Creative Commons i wskazania, czy wprowadzono zmiany. W omawianym wykresie w niniejszej pracy nie wprowadzono żadnych zmian.

Piśmiennictwo

- Viganò G, Nannei P, Bellavite P. Homeopathy: from tradition to science? *Journal of Medicine and the Person* 2005; 13(1), 7-17. <https://doi.org/10.1007/s12682-014-0197-y>.
- Fisher, P. What is Homeopathy an Introduction. *Front Biosci.* 2012; E4(5), 489. <https://doi.org/10.2741/e489>.
- Precedence Research – Market Research Reports & Consulting Firm. Homeopathic products market size to hit USD 19.7 bn by 2030. (online) 2020. Dostępny w internecie: <https://www.precedenceresearch.com/homeopathic-products-market> Dostęp: 12.06.2023.
- ECHAMP – European Coalition on Homeopathic & Anthroposophic Medicinal Products. Homeopathic and Anthroposophic Medicinal Products in the EU Spotlight on an Industry. (online) 2020. Dostępny w internecie: <https://echamp.eu/echamp-resources/echamp-brochures/200107-spotlight-on-an-industry.pdf>. Dostęp: 12.06.2023.
- 2001/83/WE, Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady, 6.11.2001. Dostępny w internecie: <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/83/oj>. Dostęp 12.06.2023.
- Prawo Farmaceutyczne, Dz.U. z 2001 r. Nr 126, poz. 1381., 6.09.2001. Dostępny w internecie: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20011261381/T/D20011381L.pdf>. Dostęp: 14.06.2023.
- NHMRC – National Health and Medical Research Council. Effectiveness of Homeopathy for Clinical Conditions: Evaluation of the Evidence. Review of Submitted Literature. (online) 2013. Dostępny w internecie: <https://www.nhmrc.gov.au/sites/default/files/documents/attachments/Effectiveness-of-homeopathy-for-clinical-conditions-review-of-submitted-literature.pdf>. Dostęp: 15.06.2023.
- NHMRC – National Health and Medical Research Council. Effectiveness of Homeopathy for any Clinical Condition: Evaluation of the Evidence. Overview Report. (online) 2013. Dostępny w internecie: <https://www.nhmrc.gov.au/sites/default/files/documents/attachments/Effectiveness-of-homeopathy-for-clinical-conditions-overall.pdf>. Dostęp: 15.06.2023.
- NHMRC – National Health and Medical Research Council. NHMRC Information Paper: Evidence on the effectiveness of homeopathy for treating health conditions. (online) 2015. Dostępny w internecie: <https://www.nhmrc.gov.au/sites/default/files/images/nhmrc-information-paper-effectiveness-of-homeopathy.pdf> Dostęp: 15.06.2023.
- Mathie RT, Ramparsad N, Legg LA, et al. Randomised, double-blind, placebo-controlled trials of non-individualised homeopathic treatment: systematic review and meta-analysis. *Systematic Reviews* 2017; 6(1), 63. <https://doi.org/10.1186/s13643-017-0445-3>.
- Millward J, McKay K, Holmes JT, Owens CT. Pharmacist Knowledge and Perceptions of Homeopathy: A Survey of Recent Pharmacy Graduates in Practice. *Pharmacy* 2022; 10(5); 130. <https://doi.org/10.3390/pharmacy10050130>.
- Essling E, Khalaf A. Pharmacy employees' self-rated knowledge, use and attitudes toward homeopathy: A comparative survey in Sweden and Germany. *European Pharmaceutical Journal* 2019; 66(1): 19-27. <https://doi.org/10.2478/afpuc-2018-0006>.
- Cukaci C, Freissmuth M, Mann C, et al. Against all odds—the persistent popularity of homeopathy. *Wien Klin Wochenschr*, 2020; 132(9-10), 232-242. <https://doi.org/10.1007/s00508-020-01624-x>.
- Olchowska-Kotala A, Barański J. Polish physicians' attitudes to complementary and alternative medicine. *Complementary Therapies in Medicine* 2016; 27: 51-57. <https://doi.org/10.1016/j.ctim.2016.05.004>.
- EASAC – European Academies' Science Advisory Council. Homeopathic products and practices: assessing the evidence and ensuring consistency in regulating medical claims in the EU. (online) 2017. Dostępny w internecie: https://easac.eu/fileadmin/PDF_s/reports_statements/EASAC_Homeopathy_statement_web_final.pdf. Dostęp: 17.06.2023.
- Schulte MC. Homeopathy – a case in point why EBM is so important – or, "the plural of anecdote is not data.". W: *Evidence-Based Medicine – A Paradigm Ready To Be Challenged?* J.B. Metzler; 2020:107-122. [doi:10.1007/978-3-476-05703-7_5](https://doi.org/10.1007/978-3-476-05703-7_5).
- Lekic L, Lekić A, Alibegović E, et al. Analysis and Impact of Evidence Based Medicine in the Process of Education and Decision Making in Medical Practice. *Research Journal of Pharmacology and Pharmacy* 2019. <https://doi.org/10.28933/rjpp-2019-07-1406>.
- Olczak-Kowalczyk D, Jackowska T, Helwich E, et al. Stanowisko Polskich Ekspertów dotyczące bezpieczeństwa i skuteczności składników obecnych w środkach medycznych używanych podczas ząbkowania dziecka. *Przegląd Pediatryczny* 2022; 51: 23-29. Dostępny w internecie: <https://przeglądpediatryczny.pl/files/4990.pdf>. Dostęp: 18.06.2023.
- Otitis media with effusion in under 12s: surgery Clinical guideline. (2008). Dostępny w internecie: www.nice.org.uk/guidance/cg60. Dostęp: 20.06.2023.
- Atopic eczema in under 12s: diagnosis and management Clinical guideline. (2007). Dostępny w internecie: www.nice.org.uk/guidance/cg57. Dostęp: 20.06.2023.
- Inducing labour NICE guideline. (2021). Dostępny w internecie: www.nice.org.uk/guidance/ng207. Dostęp: 20.06.2023.
- Jaundice in newborn babies under 28 days Clinical guideline Your responsibility. (2010). Dostępny w internecie: www.nice.org.uk/guidance/cg98. Dostęp: 20.06.2023.
- Lower urinary tract symptoms in men: management Clinical guideline. (2010). Dostępny w internecie: www.nice.org.uk/guidance/cg97. Dostęp: 20.06.2023.